

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تبیین در فلسفه علم

www.ketab.ir

منصور نصیری

(استادیار دانشگاه تهران، پردیس فارابی)

شماره مسلسل ۸۳۴۸

شماره انتشار ۳۶۰۶

انتشارات دانشگاه تهران

برشنامه	: نصیری، منصور، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: تبیین در فلسفه علم - تألیف منصور نصیری.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۸ ص.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۶۰۶.
شابک	: 978-964-03-6735-3
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: تبیین.
موضوع	: علوم - فلسفه.
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۴ م ۵ ن / BD ۲۳۷
رده‌بندی دیویی	: ۱۲۱/۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۴۶۱۶۶

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

ISBN:978-964-03-6735-3

9 789640 367353

عنوان: تبیین در فلسفه علم

تألیف: دکتر منصور نصیری

ویراستار: مرضیه لطفی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۱۲۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

پیشگفتار ج

فصل اول - درآمد ۱

۱-۱. اهمیت مسئله تبیین ۱

۱-۲. چند اشاره ۲

۱-۳. پیشینه ۹

۱-۴. دسته‌بندی علوم ۱۱

فصل دوم - تبیین در علوم طبیعی ۱۵

۲-۱. رویکردهای صورت‌گرا ۱۶

۲-۱-۱. رویکرد پوپر ۱۸

۲-۱-۲. رویکرد قانون فراگیر ۲۴

۲-۱-۳. بررسی مدل قانون فراگیر ۳۴

۲-۱-۳. رویکرد علی ۴۰

۲-۱-۴. ارزیابی رویکرد علی ۴۸

۲-۱-۴. رویکرد غایی ۵۰

۲-۱. رویکردهای غیرصورت‌گرا ۵۳

۲-۳. رویکرد جامع ۷۰

فصل سوم - تبیین در علوم اجتماعی ۷۵

۳-۱. مفهوم علوم اجتماعی ۷۶

۳-۲. دیدگاه‌ها درباره تبیین در علوم اجتماعی ۷۸

۳-۲-۱. دیدگاه صورت‌گرایان ۸۰

۳-۲-۲. دیدگاه غیرصورت‌گرایان ۸۹

۳-۲-۳. ادله فهم‌محوران ۱۰۲

۳-۲-۴. دیدگاه تلفیقی ۱۰۷

۱۱۱	فصل چهارم - دیدگاه عمل‌گرایانه ون فراسن در تبیین
۱۱۱	۴-۱. در آمد
۱۱۲	۴-۲. تجربه‌گرایی سازنده
۱۱۳	۴-۳. تبیین در دیدگاه ون فراسن
۱۱۵	۴-۲-۱. تأکید بر بستر
۱۱۷	۴-۲-۲. ابعاد عمل‌گرایانه در تبیین
۱۲۵	۴-۴. پیامدهای دیدگاه ون فراسن
۱۲۹	فصل پنجم - استنتاج بهترین تبیین
۱۲۹	۵-۱. تعریف استنتاج بهترین تبیین
۱۳۱	۵-۲. رابطه استنتاج بهترین تبیین با استقرا
۱۳۲	۵-۲-۱. تحویل‌گرایی
۱۴۸	۵-۲-۲. غیر تحویل‌گرایی
۱۵۰	۵-۳. رابطه استنتاج بهترین تبیین با حدس
۱۵۴	۵-۴. استنتاج بهترین تبیین و واقع‌گرایی
۱۵۴	۴-۵-۱. مفهوم واقع‌گرایی
۱۵۷	۴-۵-۲. استنتاج بهترین تبیین و اثبات واقع‌گرایی
۱۷۵	ضمیمه: دین و تبیین، یک اشاره
۱۸۵	پس‌گفتار: مرور مباحث
۱۹۵	منابع
۲۰۱	نمایه کسان

پیشگفتار

انسان با پرسش‌های چرادر، پرسش‌هایی از چرایی وقوع پدیده‌ها زندگی می‌کند؛ نه دوست دارد از این پرسش‌ها جدا شود و نه می‌تواند. پرسش از چرایی در همه قلمروهای زندگی بشر حضور دارد. از زندگی روزمره تا تخصصی‌ترین شاخه‌های علمی، پر از دغدغه‌هایی است که با پرسش‌های چرادر پیش می‌روند. اگر انسان به این قله‌های علمی و به این دقت‌های علمی و عملی در زندگی دست یافته، به لطف همین چراها بوده و است. از این رو، می‌توان ادعا کرد که نقطه آغاز همه پیشرفت‌های علمی، همواره، یک چرا بوده است. تفاوت نیوتن با کسانی که بارها با اتفاقی شبیه اتفاقی که برای نیوتن افتاد روبرو شده بودند، یک «چرا» بود. نیوتن یک «چرا» برای افتادن سیب به زمین مطرح کرد و دیگران از کنار آن گذشتند. این «چرا» منشأ یک انقلاب علمی شد و جهان نوین را به وجود آورد. اساساً، یکی از مهم‌ترین تفاوت‌های انسان‌ها با حیوانات و نیز انسان‌ها با یکدیگر در همین نکته نهفته است. برای انسان‌ها، به‌ویژه انسان‌های دانشمند و کنجکاو چرایی وقوع پدیده‌ها مهم است؛ آنها همواره با این «چرا»ها زندگی می‌کنند. در هر شاخه علمی نیز، پاسخ به چراها یکی از دغدغه‌های اصلی قلمداد می‌شود. به‌طور کلی، آنچه در پاسخ به این «چرا»ها، ارائه می‌شود، اصطلاحاً «تبیین» نامیده می‌شود. به تعبیر دیگر، این «چرا»ها هنگامی پاسخ می‌یابند که پدیده‌های مورد پرسش چرایی، پاسخ درخور یابند.

مسائل فلسفی مربوط به «تبیین» در رشته نوپای فلسفه علم بررسی می‌شوند. در واقع، یکی از مهم‌ترین مباحث فلسفه علم بررسی مسئله تبیین و ابعاد گوناگون آن است. البته، بحث از مسئله تبیین، تاریخ درازدامنی دارد و از جهتی می‌توان آن را به یونان باستان رساند؛ اما بالنده شدن مباحث آن مرهون تلاش فیلسوفان علم در عصر جدید است. از سوی دیگر، این بحث، در آغاز، بر مسئله تبیین در علوم طبیعی متمرکز بوده است؛ اما دیری نپایید که ابعاد آن علوم اجتماعی یا انسانی را نیز درنوردید و دیدگاه‌های جالب و مهمی در این باره پدیدار شد. امروزه، مسئله تبیین، چنان ابعاد وسیعی یافته که بررسی آنها در یک فصل از کتاب فلسفه علم، بسیار دشوار است و اختصاص دادن کتاب‌های گوناگون برای این مسئله، گریزناپذیر شده است. نوشته حاضر، با درک این ضرورت، تدوین یافته است و در واقع، گامی است آغازین در این راه که می‌کوشد سرفصل‌های اصلی مسئله تبیین را بکاود. این نوشته، که خامه مباحث آن پیش‌تر در برخی مجلات (پژوهش‌های فلسفی - کلامی، روش‌شناسی علوم انسانی، ذهن، نقد و نظر) منتشر شده، دست خوانندگان، حتی خوانندگان غیرتخصصی، را می‌گیرد و در این حوزه بسیار گسترده فلسفه علم سیری می‌دهد؛ با او همراه می‌شود و فروتنانه با برخی از مهم‌ترین ابعاد این بحث آشنایش می‌سازد. نویسنده، با اذعان به وجود ابعاد مهم دیگری در این بحث، گریزی از گزینش برخی از آنها

نداشته است؛ و حاصل این گزینش پنج بحث اصلی و یک ضمیمه بوده است؛ بدین قرار. مباحث کتاب، به طور کلی، در پنج فصل اصلی و یک ضمیمه تدوین شده است. پس از یک فصل مقدماتی، در فصل دوم و سوم، به ترتیب، مسئله تبیین در علوم طبیعی و علوم اجتماعی را بررسی کرده‌ایم. در فصل چهارم نیز دیدگاه عمل‌گرایانه ون فراسن را، که از فیلسوفان و فیلسوفان علم مشهور در این عرصه است و مباحث او ناظر به دیدگاه‌های رایج و نقد آنهاست، بررسی کرده‌ایم. در فصل پنجم، به بحث درباره یکی از مباحث جدید، استنتاج بهترین تبیین، پرداخته‌ایم. ضمیمه این کتاب، اشاره‌ای است به موضوع نوپیدا و بسیار جالبی با عنوان «دین و تبیین». این بحث از مباحث تطبیقی و میان‌رشته‌ای است که از دو رشته فلسفه علم و فلسفه دین بهره می‌گیرد و مباحث مطرح در فلسفه علم را با رویکرد فلسفه دین و با تطبیق مباحث آن در فلسفه دین بازیابی تطبیقی می‌کند. با توجه به مفصل بودن مسائل این بحث و نبود مجال برای بررسی تفصیلی آن، حتی از گنجاندن مباحث آن در قالب یک فصل خودداری کردیم و صرفاً در یک ضمیمه، به برخی از پژوهش‌های مربوطه اشاره کردیم.

نگارنده هیچ‌گاه، مدعی جامعیت و غنای کامل مباحث مطرح شده در این کتاب نیست؛ ادعایی که اگر در هر قلمرو علمی مطرح شود، نشان از بی‌اطلاعی مدعی است؛ اما، امیدوار است بتواند، چنان‌که توقع دارد، خوانندگان را در این سیر خرسند سازد و گامی جدید، هرچند کوچک، در یکی از مهم‌ترین مباحث فلسفه علم بردارد و در فراهم کردن زمینه پژوهش بیشتر برای پویندگان این رشته سهیم باشد. اینجانب، ورود به این بحث بسیار مهم و شیرین را مدیون استاد دکتر محمد لگنهاوسن هستم که مرا، برای نخستین‌بار، درگیر مباحث مربوط به تبیین کرد؛ از این‌رو، سپاس فراوانم را تقدیم ایشان می‌کنم که هم غور من در این مسئله را سبب شد و هم در مسیر آن با من همراهی کرد و با راهنمایی‌های مشفقانه بر غنای مباحث افزود. همچنین، از دکتر محسن جوادی، همراه دلسوز دیگرم در این بحث، سپاسگزارم که در موارد متعددی با روشنگری‌های دقیق خود، موجب رفع کاستی‌های مباحث شد. از همکار عزیزم، جناب حجه الاسلام و المسلمین، آقای دکتر علوی قزوینی، از دکتر الله دادی، ریاست انتشارات دانشگاه تهران، و کارکنان انتشارات دانشگاه تهران، که مجدانه پیگیر مراحل ارزیابی و نشر این کتاب شدند، و از سایر عزیزانی که به گونه‌ای مدیون یاریشانم، به‌ویژه از همسرم، بسیار سپاسگزارم و از درگاه ایزد مهربان خوشوقتی و خوشبختی را برایشان خواستارم.

بی‌شک، بالنده‌شدن این مباحث، نیازمند یاری‌گری اساتید و دانشجویان و علاقمندان به مباحث مربوطه است؛ پس، نویسنده، هم امیدوار به انجام یافتن پژوهش‌های بیشتر در این‌باره است و هم چشم‌پراه تذکرات علمی همکاران، متخصصان، دانشجویان و دیگر علاقمندان.

منصور نصیری

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، پردیس فارابی)